

Szép hazánkat járva

A DÉDESI VÁR

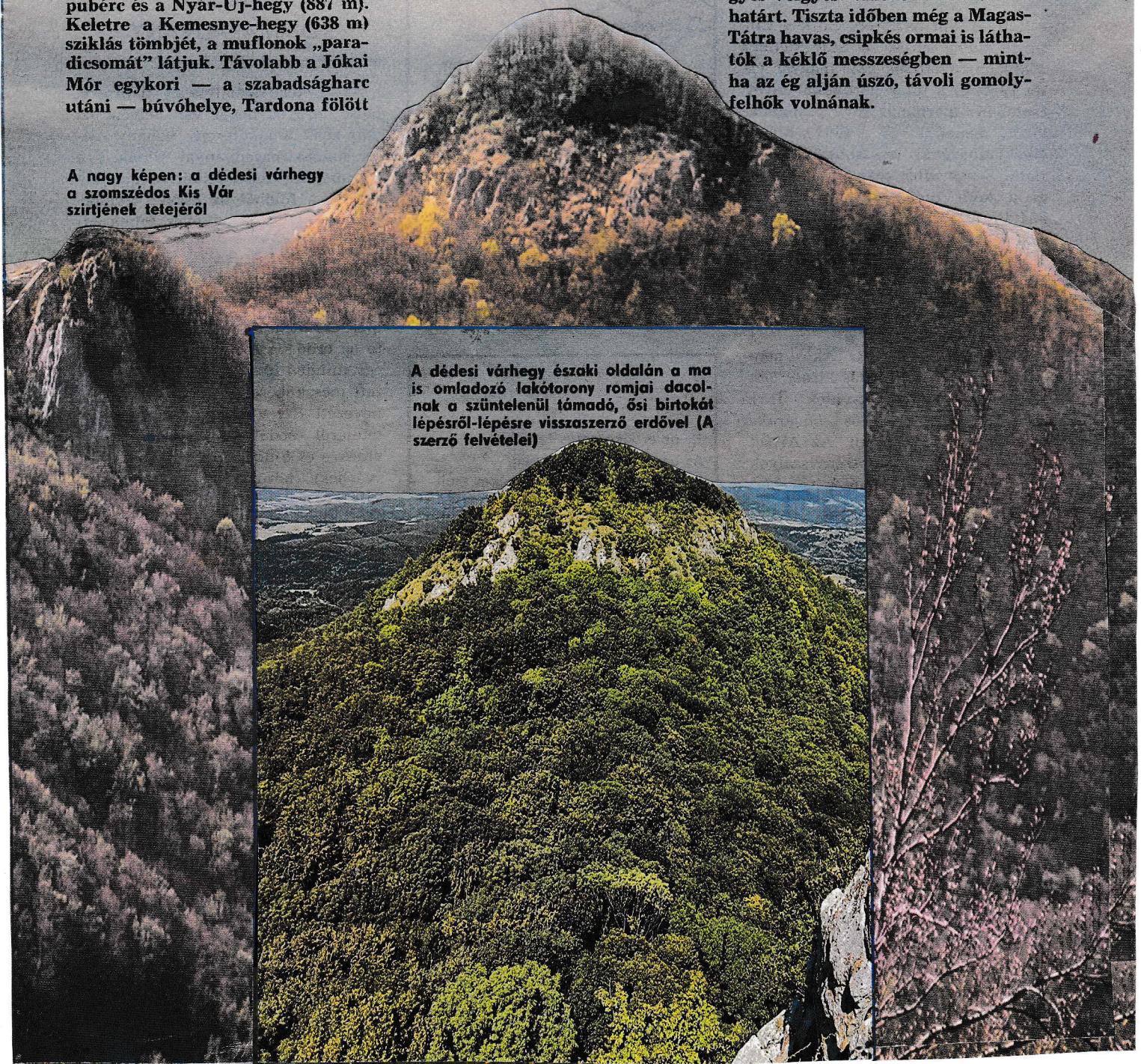
A napsütötte, kakukkfűillatú hegytető sziklás pázsitján árvalányhaj hajladozik a szélben. Dél felől a Bükk-fennsík északi peremének több mint 800 m magas, sötét tömbje tornyosul fölénk zúgó erdőivel: a Bálvány (956 m), a Kapubérc és a Nyár-Új-hegy (887 m). Keletre a Kemesnye-hegy (638 m) sziklás tömbjét, a muflonok „paradicsomát” látjuk. Távolabb a Jókai Mór egykori — a szabadságharc utáni — búvóhelye, Tardona fölött

magasodó Örvénykő (772 m) kilátója integet. Nyugaton a Mátra kéklő hegyei zárják le a látóhatárt. Észak felé tekintve a Sajó felé igyekvő Bán patak völgyében a szántóföldek övezte Nagyvisnyó, Dédesta-

polcsány és Mályinka házai tűnnek meg a dombokká szelődülő Bükk-hegység északi lábainál. Mögöttük az Upponyi-hegység zöld tömege látszik. Távolabb, a Sajón túl, a régi Gömör megye és a Felvidék hegyes-völgyes vidéke övezi a látóhatárt. Tiszta időben még a Magas-Tátra havas, csipkés ormai is láthatók a kéklő messzeségben — mint ha az ég alján úszó, távoli gomolyfelhők volnának.

A nagy képen: a dédesi várhegy a szomszédos Kis Vár szirtjének tetejéről

A dédesi várhegy északi oldalán a ma is omladozó lakótorny romjai dacolnak a szüntelenül támadó, ősi birtokát lépcsőről-lépcsőre visszaszerző erdővel (A szerző felvételei)

A *Bükk Nemzeti Park* csodálatos vidékén vagyunk: az Északi-Bükköt felépítő, sötétszürke, karbonkorú agyaggalából kiemelkedő egyik mészkőbérc tetején, az 598 m magas *dédesi várhegyen*. Az ide felkapaszkodó turistát a feledés homályába merült *Dédesvárnak* immár négy évszázada omladozó kövei töltik el borongó gondolatokkal: vajon milyen események tanúi lehetnek e falmaradványok a középkor napjaiban?

TATÁRJÁRÁS, TÖRÖKDŰLÁS

...1241. április 12-ének éjjelén van, sűrűn zuhog az eső. A Sajó melletti *Muhi pusztnál* sok ezer magyar vitéz esett el a tatár hordákkal vívott csatában: maroknyi hívével lóhalálában menekül *IV. Béla* király. Nyékládházánál az Ákos nembeli fiatal *Ernye vitéz* egyedül vágat neki a tatár üldözőknek: élete kockázatásával tartja fel őket, amíg a király és kísérete át nem vergődik a megáradt *Hejő-patak* vizén. Az első pihenő a diósgyőri vár, azután a Bükk rengetegén, Dédesen és Putnokon át *Nyitra* felé fut a király...

A tatárjárás után az Ákos nembeli *Ernye vitéz*t a hálás király *báná* és az egész Bükk-vidék urává tette. Ő építtetett erős *kővárakat* Diósgyőrött és Dédesen. Az Árpád-ház kihalását követő trónviszályok során *Ernye bán* unokái a nagy hatalmú tartományurakat — *Csák Mátét* és az *Amádé-fiakat*, később a *Borsákat* — támogatták a központi hatalmat kiépíteni törekvő *Anjou Károly Róbert* királlyal szemben. 1312-ben, a király győzelmével végződő rozgonyi csata után a pártütő Ákos és Miskolc nembeli urak a dédesi sásfészekbe zárkóztak. A várat öt év múlva, 1317-ben, *Károly Róbert* újabb győzelme — a debreceni csata — után foglalták el kemény ostrommal a királyi csapatok, shakespeare-i királydrámák történetébe illő véres megtorlások, kivégzések tanúja volt ekkor *Dédesvár*. A király a rossz emlékű várat újjáépíttette, s a *Pálóczy* családnak adományozta. A család utolsó férfi tagja — *Pálóczy Antal* — 1526-ban Mohácsnál elesett. A gazdátlanná vált vár *Szapolyai János* birtokába ke-

rült. Később, a Habsburg-pártivá vált politikus és várépítő nagyr, *Perényi Péter** tette rá a kezét erre a várra is.

Dédes történetének utolsó felvonása 1567. április 2-án kezdődött: *Hasszán* temesvári basa megostromolta. Már két hete tartott az ostrom, s a vár kapitánya — *Bárius*

István — és védői látták, hogy nem tarthatják tovább a várat. Ezért egy rejtett alagúton át egéruat vettek. Előbb azonban *alaaknázták* a bástyákat. A diadalittasan betóduló török csapatok sok száz harcosát temette maga alá a felrobbanó vár, *Hasszán* iszonyatos dühében el akarta törölni a föld színéről, s leromboltatta: *Dédesvárat* soha többé nem építették újjá, a kevés fal- és bástyamaradványt a szél és az eső tovább pusztította, a kövek nagy részét a völgybe görgette, más részét a környékbeli falvak lakói használták fel építkezéseik céljára...

ENYÉSZŐ ROMMARADVÁNY

Az egykori szabálytalan alaprajzú, belső tornyos hegyi vár helyén ma már csak a lakótorony néhány méter magas maradványai állnak, s a kapubejárat felső félköríve emelkedik ki a földből az északi oldalon. A déli oldalon egy kevés falmaradvány is látszik. Ennek magassága kívül 3—4 m, belül azonban teljesen feltöltődött omladékkal és földdel. A vár egykori kútja is felismerhető még. A rom területét benőtte az erdő... A várhegy déli részén egy minden oldalról sziklafalal övezett mészkőbérc magasodik: az úgynevezett *Kis Vár* (595 m). Ennek a tetejéről csodálatos kilátás nyílik a vidékre és a dédesi várhegyre. A két „várhegy” közötti nyeregben selymes füvű rét fogadja a fáradt turistát.

Évről-évre kevesebb a kő a hajdani torony romjain. A magas Bükk egyetlen valamirevaló középkori várának maradványa — hősi múltjának emlékével együtt — *eltűnőben van*. Reméljük, hogy az *Országos Műemléki Felügyelőség Borsod-Abaúj-Zemplén megyei albizottsága* a kevés rommaradvány állagának további megóvásával *gátat vet* az enyészeti emlékeket temető folyamatának. (Hála az *ózdai természetjáróknak*, 1967 óta emléktábla van a torony maradványán; a Nemzeti Park igazgatósága pedig szép fa emléktáblát helyezett el a romhoz vezető ösvény mellett.) *Petőfi Sándor* egyik kevés ismert verse, az *Elégia egy várról felett* mintha éppen a dédesi várról szólna...

Dr. Tózsza István

Itt az erdőkoszorús tetőkön
Az enyészeti töredékeiben,
Hol reám a múltból borzalom száll
Bánat! e dalt néked szentelem.
Búval gondolom, hogy mik valának
Hajdanán e porló maradványok;
E tornyos vár állt fenségesen
A hegyeknek szirttetőiben...

...Elhamvadtak a hatalmas csontok
Immár a borongó föld alatt,
Félig süllyedt kő alig mutatja,
Hol taládtak vég nyugalomokat.
Mennyi lett játéka a szeleknek!
Sirjaikkal emlékeik is veszték,
A vitézkor fénytettei felett
Feledés űz barna felleget.

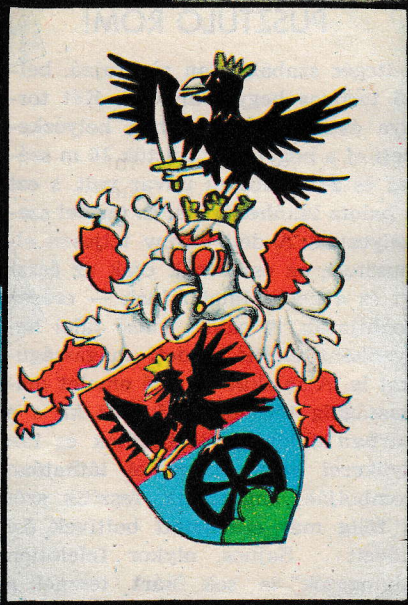
(Petőfi Sándor:
Elégia egy várról felett,
1842,
részlet)

Szép hazánkat járva

ELFELEJTETT SASFÉSZEK

„... S ott fönn tanyáztak hajdan a sasok
Ott fönn tanyáztak a Rákócziak...”

(Petőfi Sándor: Elpusztuló kert ott a vár alatt;
részlet, Erdőd, 1848)

▲ A palota boltiveínek
egyik maradványa

◀ A Rákóczi-címer

Az északi torony romja
(A szerző felvételei)

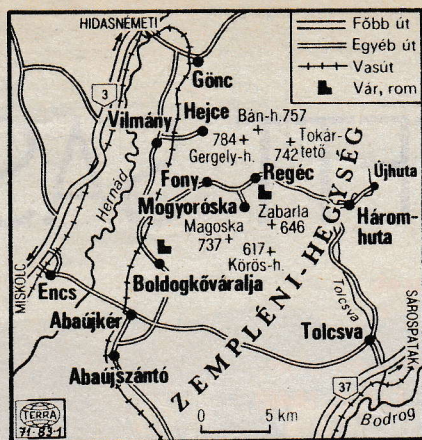

A 3-as főútvonalon Miskolcra Kassa felé haladva Hernádvécsénél érdemes keleti irányban egy kis kitérőt tennünk. A vasúti megállónál áthaladó földúton jó időben a 2–3 km-re lévő Hernádig mehetünk. A zúgó tátrai hegyi patakából zátonyokat építő, kanyargó folyóvá csendesült Hernád vize mellett megállva, a túlsó parton, a távolban hosszan elnyúló, kéklő hegyvonulatot látunk. Ez a vulkanikus eredetű *Zempléni-hegység*. Túl a bokros legelőkön, a híres hejcei és gönci szőlők dombjain, két magas hegykúp — a *Gergely-hegy* és a *Magoska* — között, a hegység belsejében lapos tetejű, vulkanikus dácit kőzetből álló, csonka kúpra emlékeztető hegycsúcs kéklük: a 624 m magas *regéci várhegy*. Ki gondolná, hogy ez a ma már szinte elfelejtett rom volt egykor a Rákócziak egyik leghíresebb vára?

AMADÉK, DRUGETHEK, SZAPOLYAIK

Ha felkapaszkodunk a meredek hegyoldalon a széljárta regéci várba, csodálatos panoráma tárul elénk: a várhegy alatt zöld legelők, tarka szántóföldek övezte két kis falut láthatunk „madártávlatból”. Északról *Regéc*, délnyugatról *Mogyorósk*a in teget felénk. Körös-körül erdőkkel borított, kéklő hegykoszorú árasztja a Kárpátok leheletét. Északon a *Gergely-hegy* (784 m), a *Bán- és a Dorgó-hegy*, északkeleten és délkeleten a *Tokár-hegy* (743 m), illetőleg a *Zabaria-hegy* (646 m) magaslik, s köztük nyílik az egykori üveggyártásról nevezetes faluk völgye, a *Háromhuta*-völgy. Délen és délnyugaton a *Körös-hegy* (636 m) és a *Magoska* (737 m) emelkedik. A hegyek közül egyedül nyugat felé nyílik kilátás a *Hernád völgyére*. A vár két sziklabérce között sötétlő erdőből oszlopként emelkednek ki a lerombolt hatalmas falak maradványai... Miről mesélhetnének ezek a romok?

Még jóval a tatárjárás előtt a vidéket uraló Baksa nemzetségbeli *Simonfia György* építtetett erős kővárat a meredek regéci hegyen. A XIV. század elején az *Aba nembeli Amadé nádor* birtokába került a vár. (Amadé „kiskirályi” udvartartása *Regéc*-től mindössze 8 km-re északra, az általa építtetett *Amadé várában* volt. Ennek több mint 500 éve, romos maradványai még ma is megtalálhatók

Gönc-től 5 km-re délkeletre, a 656 m magas *Nagy-Amadé-hegyen*.) Számos 1307 és 1310 között írt *Amadé-oklevelet* kelteztek *Regécen*. 1312-ben, a rozgonyi csatában elestek *Amadé nádornak* a király ellen lázadó fiai, s birtokaik — köztük *Regéc* — *Károly Róbert király* kezére kerültek. A várat a *Drugeth család* kapta királyi adományként. (*Drugeth János királyi étékfogó mester* azzal érdemelte ki felvidéki — *abaúji* — birtokait, hogy segített megmenteni a királyi család tagjainak — köztük a későbbi *Nagy Lajos királynak* — az életét, amikor a visegrádi palotában egy felbőszített felvidéki nagyúr — *Zách Felicián* — rájuk tört. A *Drugethek* egyik őse, *Fülöp* egybként *Károly Róberttel* együtt jött *Nápolyból* és az uralkodó egyik legbensőbb bizalmasa volt.)

Később *Zsigmond király Brankovics György* szerb fejedelemnek zálogosította el *Regécet* több más felvidéki várral együtt. *Mátyás király* a feltörekvő *Szapolyai* családnak adományozta. *Szapolyai János* és *Habsburg Ferdinánd* csatározásai során 1537-ben *Ferdinánd seregei* ostrommal elfoglalták a várat.

A RÁKÓCZIAK IDEJÉN

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1644-ben ostromolta meg a várat, s az ettől kezdve 1711-ig — a *szatmári békéig* — a *Rákócziak* birtokában maradt. *I. Rákóczi Ferenc* is szívesen és sokat tartózkodott *Regécen*. A *Wesselényi-féle* összeesküvés után — amelyben *I. Rákóczi Ferenc* is részt vett — a *Rákócziak* várai közül *Munkács*, *Patak* és *Zboró várán* kívül csak *Regécen* maradhatott magyar katonaság. *I. Rákóczi Ferenc* életét anyja, *Báthori Zsófia* megvál-

totta. Később *I. Rákóczi Ferenc özvegye, Zrinyi Ilona* szintén sokat tartózkodott ott, s többször megfordult a falai között *Thököly Imre* is. *Regécen* töltötte életének első öt esztendejét a magyar szabadságharcok legnagyobb alakja, *II. Rákóczi Ferenc*. (Onnan került öt évesen *Munkács várába*, amelyet édesanyja, *Zrinyi Ilona* éveken át hőiesen védett az ostromló császári seregek ellen.) A *Rákóczi-szabadságharc* leverése után az osztrák haditanács 1715-ben a regéci várat is felrobbantatta.

A várból származó néhány bútor a *sárospataki Vármúzeum Rákóczi-kiállításán* ma is megtekinthető. *Regéc község* katolikus templomának két harangja a várból lehozott *Rákóczi-harang*.

VÉDETT TERÜLETEN PUSZTULÓ ROM!

Regéc szabálytalan alaprajzú, belső tornyos hegyi vár volt. Két tornya észak—déli irányban helyezkedett el a hegytetőn; köztük 10 m széles és 24 m hosszú udvar volt, s ezt a palota lakóhelyiségei és termei szegélyezték. A déli torony teljesen elpusztult, az északinak csak az északi és a keleti falai állnak — erősen foghíjasan. A palota külső falai helyenként elérik eredeti magasságukat is. A falakat az első emelet magasságáig törmelékföld tölti ki, s a várban elburjánzott bozótok és fák gyökerei szinte szemmel láthatóan rombolják, omlasztják, feszítik szét a félig már eltemetett boltívek ősi köveit... Sajnos, olykor felelőtlen „látogatók” is sok kárt tesznek a romban: a kövekkel dobálóznak, a kisebb falmaradványokat ledöntik... Szemünk láttára pusztul tovább az ország egyik legvadregényesebb, csodálatos fekvésű, dicső múltú, *Rákóczit* nevelő vára... Feltársa és — legalább állagmegóvó! — helyreállítása egyre várat magára. De reménykedjünk: a napjainkban megalakuló *Zempléni Tájvédelmi Körzet OKTH* észak-magyarországi kirendeltségének és az Országos Műemlékvédelmi Hivatalnak talán gondja lesz rá, hogy a 29 000 hektárnyi új, védett terület központi helyén omladozó rom teljes pusztulását megakadályozza.

Dr. Tózsza István
(az MTA Földrajztudományi
Kutatóintézete)

FÜZÉR VÁRA

„E várat tündérek építették” — tartotta a környékbeli néphit a Füzér község felett magasodó szikla-hegy várromjáról. Ez a mese nem minden alap nélkül terjedt el: a szírtan emberemlékezet óta álló vár építéséről *nem* maradt ránk írásos emlék, sem királyi rendelet vagy engedély. Valószínűleg már a honfoglaláskor is állt. Az első oklevél, amely a füzéri várat említi, *II. Endre* korából való: eszerint a király a *Kompolt* nembéli *Vak Andronycustól* vásárolta meg a várat. Füzér *Endre* unokájának, a rövid ideig, de erélyesen uralkodó *V. Istvánnak* az idejében élte első fénykorát. *V. István* még apja, *IV. Béla* életében ifjabb királylyá koronázták, s hamarosan összetűzésbe került Béla királlyal. Sáros-patak vára abban az időben az ifjabb király feleségének, *Kun Erzsébetnek* volt királynői birtoka. *István* a jól védhető helyen álló füzéri várat azért erősítette meg és bővítette ki, hogy ha apja párthívei ostrom alá vennék a kevésbé védhető Sárospatakot, *Erzsébet* királynő és gyermekei Füzérre menekülhessenek. (Az Árpád-kori „sárospataki” vár valószínűleg a mai Sátoraljaúj helylett levő Várhegyen állt, így Füzérhez jóval közelebb volt.) *V. István* király 1262-ben egyik nővére családjának adományozta a várat.

Károly Róbert uralkodása alatt a vár sok más abaúji várbirtokkal együtt a *Drugeth* család birtokába került. 1430-ban *Zsigmond Perényi Jánosnak* és *Miklósnak* adta. Ez a korszak a vár második fénykora. A *Perényiek* emeletet építettek a román stílusú, vastag falú kápolnatornyra, s ezt késő gótikus — néhol még ma is látható — kőfaragásokkal díszítették. A várat az akkori korszak korszakos és újolvas *bástyákkal* erősítették meg. Nem véletlen, hogy a mohácsi vész után *Perényi Péter* koronaőr — számos felső-magyarországi vára közül — éppen a füzériben őriztette a magyar koronát!

Azután, hogy *Perényi Péter* török fogságba került, a füzéri vár a *Báthoriaké* lett. *Báthori István* — lengyel királlyá való koronázása után — hűgára, *Erzsébetre* hagyta a várat. A várbirtok a bécsi udvar által megvásárolt „csejtei szörnyeteg” — *Báthori Erzsébet* — férje révén a *Nádasy* családra szállt. *Thököly Imre* felvidéki szabadságharca során a kurucok foglalták el. 1683-ban *Lipót császár* katonái felrobbantották, hogy ne lehessen újra a „rebellisek fészke”. A füzéri vár hadászati fontossága ezzel örökre megszűnt.

Maga a várhegy egy oszloposan elvált, vulkanikus eredetű andezitkúp. Mintegy tízmillió évvel ezelőtt a miocén kor badeni (régőbbi nevén:ortonai) emeletében hazánk északkeleti részének arculata merőben más volt: az Alföld helyén hullámzó tenger északi peremén — a mai *Zempléni-hegység* vidékén — óriási, vörös és sárga gőzfüggönyök emelkedtek a magasba, s gigantikus robbanások kísérhették a tengerrel körbevett szigetvulkánok kitöréseit. Ez az akkoriban tengerbe ömlő, majd megszilárdult andezit- és riolitláva alkotja ma a Zempléni-hegység fő tömegét, így a füzéri várhegy szikláját is. Az idők folyamán a tenger visszahúzódott, a vastag andezit- és riolitlombot a víz, a jég, a szél lekoptatta, lepusztította, a tektonikus földmozgások összetördelték, a folyók és a patakok völgyei pedig megemelkedtek. Ekkor alakult ki az *Eperjes—Tokaji-hegylánc*, illetőleg annak mai, magyarországi szakasza, a Zempléni-hegység. A füzéri várhegy környéke az a *Hegyköz* nevű medencecsoport, amelyet riolitlúfába ágyazott, eróziós völgyek tagolnak. Ezek közül a legnagyobb a Bózsza-patak völgye.

A várhegy számos botanikai értéke miatt már a *Zempléni Tájvédelmi Körzet* megalapítása előtt is természetvédelmi terület volt. A magyar endemikus (őshonos) flórának jó néhány nagyon ritka fajtája található meg ott: a *szirti páfrány* (*Woodsia ilvenis*), a *magyar kőhúr* (*Minuastia frutescens*), a *tülelevelű szirti terje* (*Alyssum saxatile*), a *szürke rózska* (*Rosa vasagiaca*), a *deres csenkesz* (*Festuca glauca*), az *északi fodorka* (*Aplenium septentrionale*), a *pongyolavirág* (*Campanula sibirica*) stb.

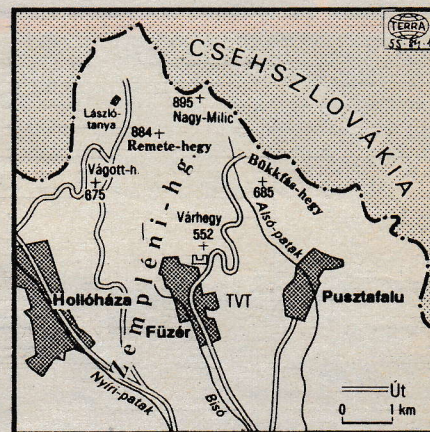
Az egyik legszebb várromunk

Az egykori, szabálytalan alaprajzú, belsejtornyos hegyi vár hazánk legszebb fekvésű várromja! Régebben helyre akarták állítani, sőt azt is tervezték, hogy az ugyancsak a Zempléni-hegységben álló *Boldogkő várához* vagy a *szerencsi Huszárvárhoz* hasonlóan turistaszállóként működtetik.

Az országos kék túraútvonal a Zempléni-hegység legmagasabb pontjáról, a Nagy-Milicről (896 m) indul. Első „állomása” éppen a füzéri vár. E szép fekvésű vár színes fényképe gyakran szerepel a hazánk természeti szépségeit és idegenforgalmi vonzóerejét hirdető prospek-

tusokban. Szinte csalogatja a turistát. A várhoz fölvezető ösvény mentén, sajnos, egy helyesírási hibákkal teletűzdelt erdőőri tábla figyelmeztet, hogy „tilos a várromról köveket ledobni”. Később két hivatalos tábla egyenest *megtiltja* a továbbhaladást! Aki ezek után mégis felkapaszkodik a sziklába vájt ösvényen, az odafent újabb, az omlásveszélyre figyelmeztető és a falak megközelítését tiltó táblákat talál. A vár kapubejárati boltíve és kaputornya valóban *életveszélyessé* vált, s az onnan esetleg maguktól meginduló vagy véletlenül, rosszabb esetben szándékosan megmozdított és leguruló kövek vészes balesettel fenyegetik a korlát nélküli ösvényen fölfelé kapaszkodó kirándulókat. A gyönyörű, gótikus várkapolna romja is csak nehezen, mászva közelíthető meg...

A vár helyreállítása — még inkább turistaszállóvá való alakítása

— jelenlegi gazdasági körülményeink között *nemigen* képzelhető el. A festői várrom megállíthatatlannak tűnő romlása azonban elszomorítja a hazai történelmi emlékeket becsülő turistát, s elszomorít minden jó érzésű embert. A kaputorony omladozó boltíveit és falait meg kellene erősíteni! A falakat, a kilátóhelyeket és ösvényeket izléses, odaillo korlátokkal kellene körbe keríteni; a váruvaron fatörzsekből összerótt, rusztikus pihenőpadot és fedeles hulladék-tárolót kellene felállítani; a vár történetét ismertető és a várban való viselkedést előíró, izléses táblákat kellene elhelyezni stb., stb.

Ha nem tesznek valamit a várért, hamarosan leomlik a kaputorony, s jóformán megközelíthetlenné válik az építmény. Leomlanak a maradék falak meg a kápolna, s évtizedek múltán már csak egy-két kő emlékeztet a hajdani várra...

A gótikus várkőpolna romjai (A szerző felvételei)

Az 552 m magas várhegyről márdártávlatból látni Füzér községet. Dél felé a Hegyköz medencéi tűnnek fel, a távolban pedig az újhelyi Sátor-hegyek kéklenek. Nyugaton a hollóháza—kékedi hegyek sorakoznak.

A középkorban a hegytetőre épített kővárakat a helyi vagy a közelben kitermelhető kőzetből építették. A kőtömbök sorai közé homokkal vagy kavicsal kevert oltatlan meszet szórtak, majd vízzel locsolták le. Az ilyen kezdetleges módon rakott falak több száz éven át álltak, s nem is annyira az idő vasfoga, mint inkább az emberek puszkapora tette őket romhalmazzá...

(Lapunk 1978. évi 44. számában dr. Major István hazánknak e tájáról írva még arról számolt be, hogy Füzér község lakói maguk láttak hozzá a vár megmentéséhez: „A falu aprajagya társadalmi munkával, pénzzel támogatja a vár állagának megővését, és a régészeti kutatásokat.” Fenti cikkünk, sajnos, azt tudatja, hogy ez a kezdeményezés kudarcba fulladt. Az írásból immár a teljes pusztulás képe vetül elénk. — A szerk.)

Dr. Tózsza István
(MTA, Földrajztudományi
Kutatóintézet)

TÖRÖK FÜRDŐK BUDÁN

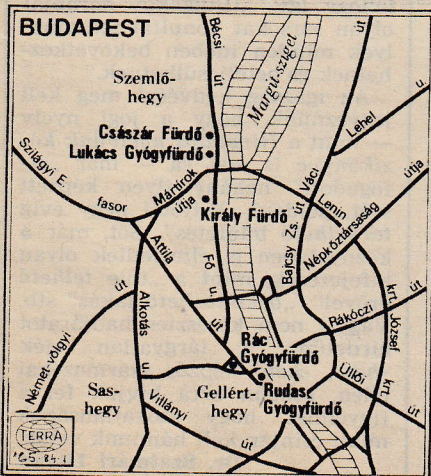
A budai hegyek rejtett hasadékaiban a mélyből felgyöngyöző, gyógyhatású meleg vize évszázadok embe-
reit készítette letelepedésre: rómaiak, magyar királyok
és török pasák fürdői épültek itt...

*Hisz e sziklás, büszke vén föld
Ezredéves bús regét költ,
Régi nóta, régi monda!
Vén pasák fürödtek itten,
A világos, lanyha vízben!*

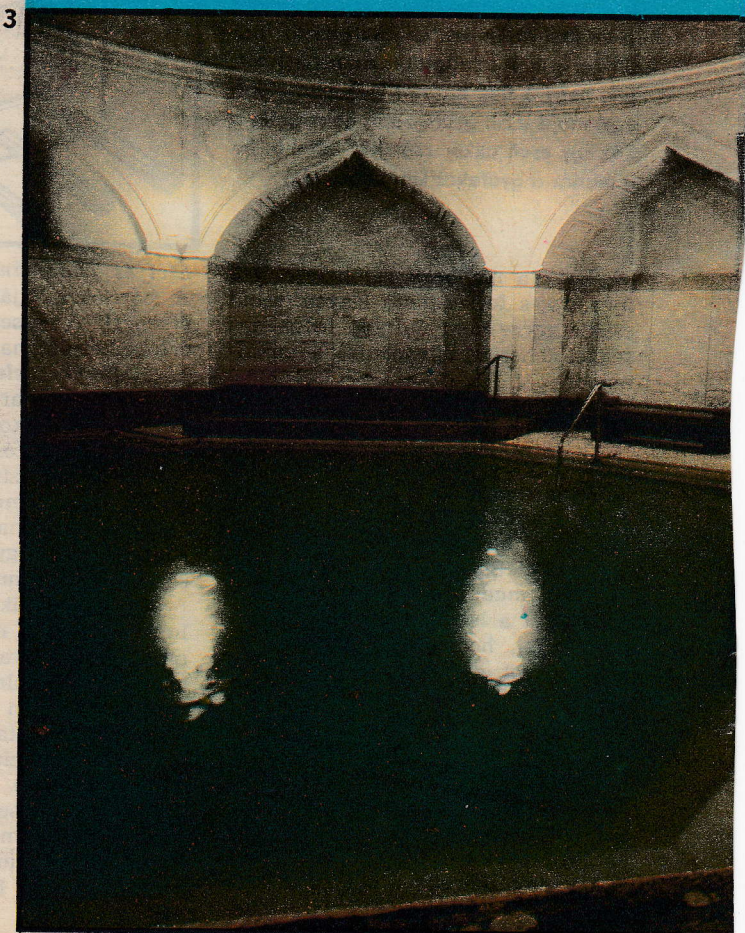
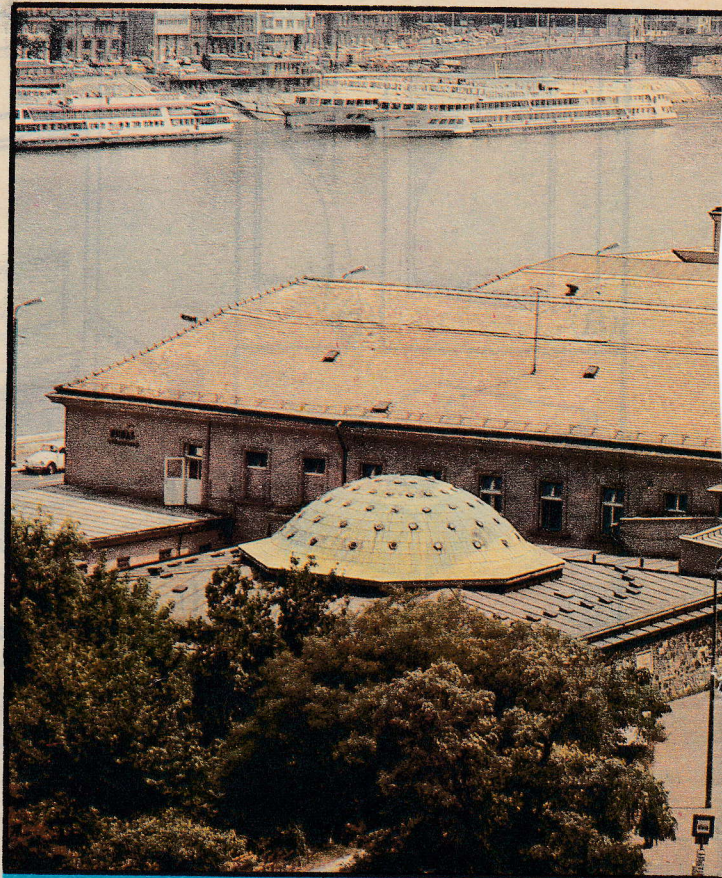
(Részlet Kosztolányi Dezső *Budai idill* című verséből)

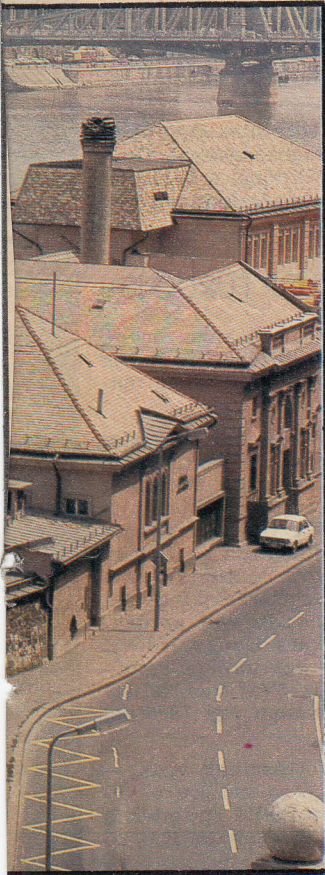
Honnan származik Budapest hévízforrásainak vize?
Nos, a budapesti hévízforrásokból és -kutakból olyan
esővíz folyik, amely az utolsó jégkorszakban, a római
korban, vagy legkésőbb az első Árpád-házi királyok
uralkodásának idején hullott. E víz sok száz vagy sok
ezer év alatt a földkéreg kőzeteinek lefelé egyre mele-
gedő járataiban, repedéseiben — ebben a gigantikus
méretű geotermális erőműben — felhevült, ásványokat
oldott, és napjainkban *hévízforrásként* ismét a fel-
szinre jut.

A budai hegyek kőzete, a *dolomit* és a *mészkö* a föld-
történeli középkorban, tehát több mint 100 millió évvel
ezelőtt az akkor itt hullámozó tenger üledékeiből kelet-

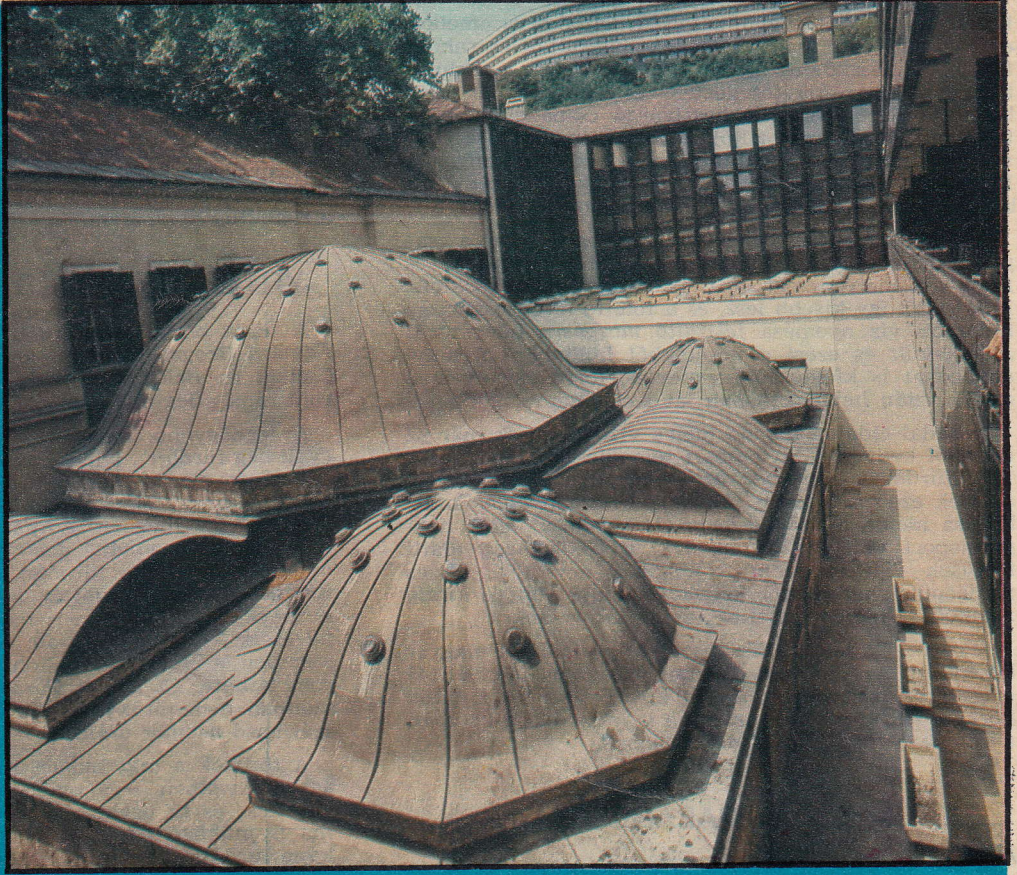

1. A Rudas Gyógyfürdő
2. A Császár Fürdő
3. A Király Fürdő medencéje
4. A pusztuló Török-Népfürdő (Németh Ernő felvételei)

2

4

kezett. Az idők folyamán a felszín váltakozva emelkedett és süllyedt: újabb üledékek pusztultak és rakódtak le. A mészkő- és dolomitömböket ezek a tektonikus mozgások összetörezték, és amikor már nem borította őket tenger, a beszivárgó csapadékvíz — a talaj mikroorganizmusaitól felvett szén-dioxid tartalma következtében — *oldani* kezdte e kőzetek anyagát. Kiterjedt *üregrendszereket*, *barlangokat* hozott létre bennük, azaz a mészkő és a dolomit *karsztosodott*.

Ezekbe a karsztos kőzetekbe szivárog le tehát a csapadékvíz, amely lefelé haladva egyre *melegsik*, és 1 km-nyi mélyen már 40 Celsius-fok a hőmérséklete. A fajsúlya így kisebb lesz, és a fölötté levő, leszivárgó hidegebb víz nyomása *felszálló mozgásra* kényszeríti a felhevült és ezért a kőzetekből különböző ásványi anyagokat is kioldó földes-meszes, forró ásványvizet, amely aztán hévízforrásban lát ismét napvilágot.

A budai oldalon fakadó meleg vizű források már az *őskortól* kedveztek az emberi települések kialakulásának. Fürdőket — *thermákat* — először a *rómaiak* létesítettek ezen a vidéken. Az *Árpád-házi királyok* uralkodása idején a *Szemlő-hegy* (József-hegy) alatti forráscsoport vidékét *Felhéviznek*, a *Gellérthegy* alatti források vidékét pedig *Alhéviznek* nevezték. Díszes fürdőépületeket először *Zsigmond*, majd *Mátyás király* uralkodása idején építettek ezekre a forrásokra.

A római fürdők „*reneszánsza*” és a kialakult magyar középkori fürdőkultusz keleties virágzása Buda 145 éves török megszállása idején következett be. E török kori fürdők közül négy még ma is működik, a *Császár*, a *Király*, a *Rác* és a *Rudas* Fürdőben.

A KORÁN PARANCSÁRA

A *Korán* tanítása szerint az igazhitűeknek *naponta* meg kellett fürdőzniük, méghozzá nem álló, hanem folyó vízben. Ezért a meghódított területeken a törökök számos fürdőt építettek. Leginkább gőzfürdőt — *hamamot* —, amelyhez nemcsak forrás vagy folyó, de bármilyen ázott kút *felmelegített* vizét felhasználhatták. A melegvízes forrásokra termál- vagy hévízfürdőt — *ilidszát* — építettek. Hazánkban inkább ez utóbbi fürdőtípus maradványai találhatóak meg, és a köztudatban ez él „török fürdő”-ként.

A törökök — valószínűleg a meghódított *Bizánc* közvetítésével — a római fürdők mintájára alakították ki hármas tagozódású fürdőiket. A rómaiak *apodytherumának* megfelelő előcsarnok örök neve *camecán* vagy *sadrván* volt. Ez egy félgömb alakú kupolával fedett öltözőterem padokkal, középen egy csordogáló kúttal, a *fiskiyával*, vagy más néven a *sadrván*nal. A középső helyiség a római *tepidariumnak* megfelelő török *sogukluk*; ez egy nedvesebb mosdóhelyiség, padokkal és falikutakkal, az úgynevezett *kurnákkal*. Ezt a termet teknőboltozat fedte. A harmadik helyiség a római *caldariumnak* megfelelő, négyszög alapú *harara* volt, szintén egy félgömb alakú kupolával fedve. A harara közepén egy nyolcszögletű, általában ötlépcsős vízmedence csillogott. A kupolát tartó oszlopos boltívek alatt kisebb medencék, falikutak, padok helyezkedtek el. A kupolacsarnok megvilágítására a tetőbe vágott sokszög alakú nyílások szolgálták. A kupola cseréptetejét általában ölmossal borították. A medencéket és a padlózatot vörösmárvány és fehér mészkőlapokkal burkolták. A hararához észak felől még három kisebb, szintén félgömbkupolás pihenő vagy magánmedencés helyiség csatlakozott. Az épületet a benne csordogáló termál- vagy hévíz fűtötte. A mindig délre néző előcsarnoknak színes üvegekkel borított verandája volt, a fürdőépületet kertekkel vették körül.

A török *férfiak* reggel és délelőtt látogatták a fürdőt, a *nők* pedig déltől éjfélig. A fürdő fontos *társadalmi szerepet* is betöltött, hiszen a politikai kérdések megvitatásának egyik fóruma volt. Az oszmán főemberek is szívesen vitattak meg bizalmas politikai kérdéseket magánfürdőikben és még a tanácskozástermekben is voltak csobogó szökőkutak a hallgatóság

kémek elleni védekezésül. „A víz megeszi a hangot” — tartották. A hárembe kényszerített török nők számára a társadalmi érintkezésnek szinte az *egyetlen* lehetősége és színtere volt a fürdő.

Budán az egykori török fürdők a sorozatos átépítések miatt elvesztették eredeti hármas tagozódásukat. Csak a hararák maradtak fenn, egy-két fürdőnél a hozzájuk csatlakozó északi kisebb kupolás helyiségekkel, esetleg a sogukluk nyomaival.

VELI BÉG ÉS A ZÖLD OSZLOP FÜRDŐJE

A török kori Buda fürdőiről egy utazó angol orvos, *Edward Brown*, valamint két török történetíró, *Evlíja Cselebi* és *Behrárm Dimiski* korabeli leírásaiból maradt ránk a legtöbb adat.

A legnagyobb, legszebb fürdő a *Veli bej ilidszaszi* (Veli bég fürdője), a mai *Császár Fürdő* őse volt. Ennek egy része ma is működik. Közvetlen közelében még három, azóta teljesen elpusztult fürdő működött a Szemlő-hegy tövében. A mai *Lukács Gyógyfürdő* helyén állt a *Barutháne degirmene ilidszaszi* (a Lópor-malom szerájának fürdője). Itt volt a szép *Kaplia ilidsza* (Kupolás-fürdő) is, amelynek hararáját a medencével még 1837-ben is használták: ez volt az úgynevezett *Közönséges fürdő*. (A Lukács Gyógyfürdővel szemben, a *Malom-tó* mellett ma is egy törökös fürdőrom látható. Ez a volt *Török-* vagy *Népfürdő*, amely azonban nem török kori eredetű, hanem egy 1896-ból származó *neomór utánzat*.)

A törökök a mai Lukács-fürdő forrásainak vizét — agyagcsövekben — a budai várfalakon belülré is elvezették, és az egykori *Kakas-kapu* mellé építették a ma is működő *Horosz Kapuszu ilidszaszit* (a Kakas-kapu fürdőjét), a *Király Fürdő* őst.

A mai *Rác Gyógyfürdő* török kori elődjének hararája szintén fogad vendégeket ma is. Egykori neve így hangzott: *Debbagháne ilidszaszi* (a Timártelep szerájának fürdője).

Buda második legszebb és legnagyobb fürdője, a mai *Rudas Gyógyfürdő* török kori — részben ma is fennálló — elődje a *Jesil direkli ilidszaszi* (a Zöld oszlop fürdője) volt.

MIKOR APADNAK EL?

A föld mélyében „ingyen” felmelegített és így az ásványokat oldani képes, gyógyhatásúvá vált vizet nem használhatjuk fel mértéktelenül, újabb és újabb szivattyúk igénybevételeivel. Jelenleg napi 50 ezer m³ hévizet „fogyasztanak” a budapesti fürdők. Ez évi 18 millió m³-t jelent. Körülbelül 350 km²-t tesznek ki azok a felszíni mészkő- és dolomitrétegek, amelyek a budai hévizeket tápláló csapadék „vízgyűjtőjének” tekinthetők. Ebben a térségben a legmagasabb és legalacsonyabb évi csapadékatlag 300–550 mm között változik. Egy átlagos, 675 mm-es évi csapadékkal számolva ez évi 236 millió m³ esővizet jelent. A térség úgynevezett lefolyási tényezője 10–25% között változik. 17%₀-os — szintén átlagos — lefolyással számolva tehát mintegy 196 millió m³ *beszivárgó csapadékra* számíthatunk évente. (Természetesen ez nagyon durva becslés, hiszen a lefolyás méterről méterre változik, a lejtő meredekségétől, a talaj és a kőzet minőségétől, a párolgástól és a tektonikai repedésektől függően!) Mindehhez tudni kell még, hogy a beszivárgó vízmennyiségből nemcsak a budapesti hévízforrások és -kutak táplálkoznak, hanem a hideg karsztvizet adó *források és kutak*, valamint a *Budai-hegység* környéki települések forrásai, kútjai is. Ezért minden új hévízforrás-foglalást, új szivattyúk beállítását gondos vízföldtani vizsgálatoknak és becsléseknek kell megelőznie, ha azt akarjuk, hogy a természet néhány száz év múlva ne vonja meg végleg az évezredek óta szüntelenül és bőkezűen osztott ajándékát e területtől.

Dr. Tózsá István

A görög teremtésmítosz szerint a küklopszok a Föld (Gaia) és az Égbolt (Uránosz) óriás természetű, egyszemű gyermekei. Hárman vannak: *Szteropész*, a Szikrázó, *Brontész*, a Dörgő és *Argész*, a Kegyetlen. Mesterségükre nézve kovácsok, a „nappal is tündöklő” *Héphaisztosz* (vagy latinul *Vulcanos*) kovácsisten segédei, akik a monda szerint a tűzhányók mélyén vagy óriási, föld alatti üregekben dolgoznak. Nevük ezt jelenti: kerek szemű. Az ókori kovácsok ugyanis egy kerek lappal mindig elfedték fél szemüket a pattogó szikrák elleni védekezésül.

A Haragistya alatt

Aki kíváncsi a küklopszok egykori kovácsműhelyére, annak nem kell fel-

Mintha óriások pörölycsapásai zúzták volna szét a köveket

Cseppközuhatag a Vass Imre-barlangban (A szerző felvételei)

tétlenül a görögországi *Lipari-szigetekre* vagy a *szicíliai Etna* kráteréhez utaznia, Magyarországon is megtalálja a *Küklopszok csarnokát* — igaz, fél kilométernyi föld alatti, barlangi kúszás-mászás után. A mintegy 60 × 10 méter kiterjedésű, 10 méter magas, cseppkövekkel díszített barlangterem aljzatán a számos — összevíssza heverő — nagy sziklatömb és törmelék csakugyan olyan képet nyújt, mintha a köveket valamikor a mesebeli, torzborz küklopszok szikrázó és dörgő pörölycsapásai tördelték volna szét, zúzták volna össze.

A Küklopszok csarnoka a *Jósvafő* községtől 2 kilométerre északnyugatra található *Vass Imre-barlangnak* jelenleg ismert végpontja. E barlang a *Kis-Tohonya-forrás* vízrendszeréhez tartozó, többszintű, minden valószínűség szerint cseh-szlovák területre is átnyú-

ló, körülbelül 10 kilométeres föld alatti patakmeder-rendszernek eddig földérintett része. A *Haragistya* karsztfennsík alatt rejlő barlangot az idők folyamán a Kis-Tohonya-forrásnak a tektonikus* repedést követő vize — föld alatti patakmedre —, illetőleg a víz által szállított dolomit és mészhomok formálta. A már kialakult barlang tektonikus közetmozgások hatására néhol beomlott, összeszűkülött, máshol kiszélesedett, s öt szint — patakmeder — nyomai különíthetők el benne.

A legalsó — ma is aktív vízfolyásos — szint ma még ismeretlen, szűk repedés-rendszer. A felső szintek néhol egymásba szakadtak: ott kanyonra emlékeztető, 10 méternél is magasabb falú, keskeny hasadék a barlang folyosója (ilyen rész a *Grand Kanyon* vagy a *Dóm* elnevezésű). A felsőbb szinteken képződtek a legszebb cseppkövek (*Eldorádó*), mert ezek a járatok hóolvadáskor vagy nagy esőzések után sem kerülnek már víz alá, ellentétben az alsóbb szintek szűk, keskeny járataival (*Narancsszifon*, *Lagúnás szifon*).

Lehetetlen továbbjutni

A Vass Imre-barlang utolsó, tágas folyosórészletét a *Dóm* és a *Küklopszok csarnoka* jelenti. E csarnok tektonikus földmozgás hatására képződött omladék-hegyben végződik. Ez a törmelékövezet geofizikai mérések szerint mintegy 100 méter hosszú — ezen át lehetetlen a továbbjutás; a barlang többi részét más irányból kell majd feltárni.

A Vass Imre-barlang fő, ismert víznyelője a *Szilicei-fennsík*on, szlovák területen levő *Milada víznyelő barlang*. Vízfestéses kísérletek szerint azonban ennek vize csak árvizek alkalmával folyik a Kis-Tohonya-forrásba. A barlangban nedves időszakokban megfestett víz sem igazolta egyértelműen a Kis-Tohonya-forrással való összeköttetést. Így valószínű, hogy a Vass Imre-barlang vizez alsó barlangja egy nagyon bonyolult, szerteágazó tektonikus repedésrendszer. A kéregmozgások nemcsak a barlang kialakulása előtt

alakították az üregrendszert, az utat a víz előtt, hanem később is — így jött létre ez az Aggteleki-karszton szokatlan vonalvezetésű, nehezen kiismerhető barlang.

Rendszeres mérések

A BME barlangkutató csoportja 1954 nyarán fedezte föl e barlangot, s *Vass Imréről* nevezte el, emléket állítva a múlt század kiváló barlangkutató mérnökének. Ő volt az, aki a jelenkor számára fölfedezte s elsőként leírta és feltérképezte 1931-ben a Baradla jókora jósvafői szakaszát.

A Vass Imre-barlang — noha szerkezete nagyrészt még ismeretlen — hazánk egyik legjobban felkutatott barlangja. 1957-ben az akkori *Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem* ásvány- és földtani tanszéke karsztkutató állomást létesített a közelében. 1968 óta a VITUKI kezeli a kutatóállomást, s ennek szomszédságában a *Meteorológiai Intézet* jóvoltából komplex meteorológiai méréseket végző állomás és csapadékmérő hálózat is adatokat szolgáltat. Vizsgálhatók — például — a csapadékhozam, a források vízhozama és a barlangi csepegő vízhozam közötti összefüggések. A barlangi mikroklímának, a cseppköképződésnek és a források vízminőségének a jellemzőit szintén méri a barlangban, illetőleg annak közelében.

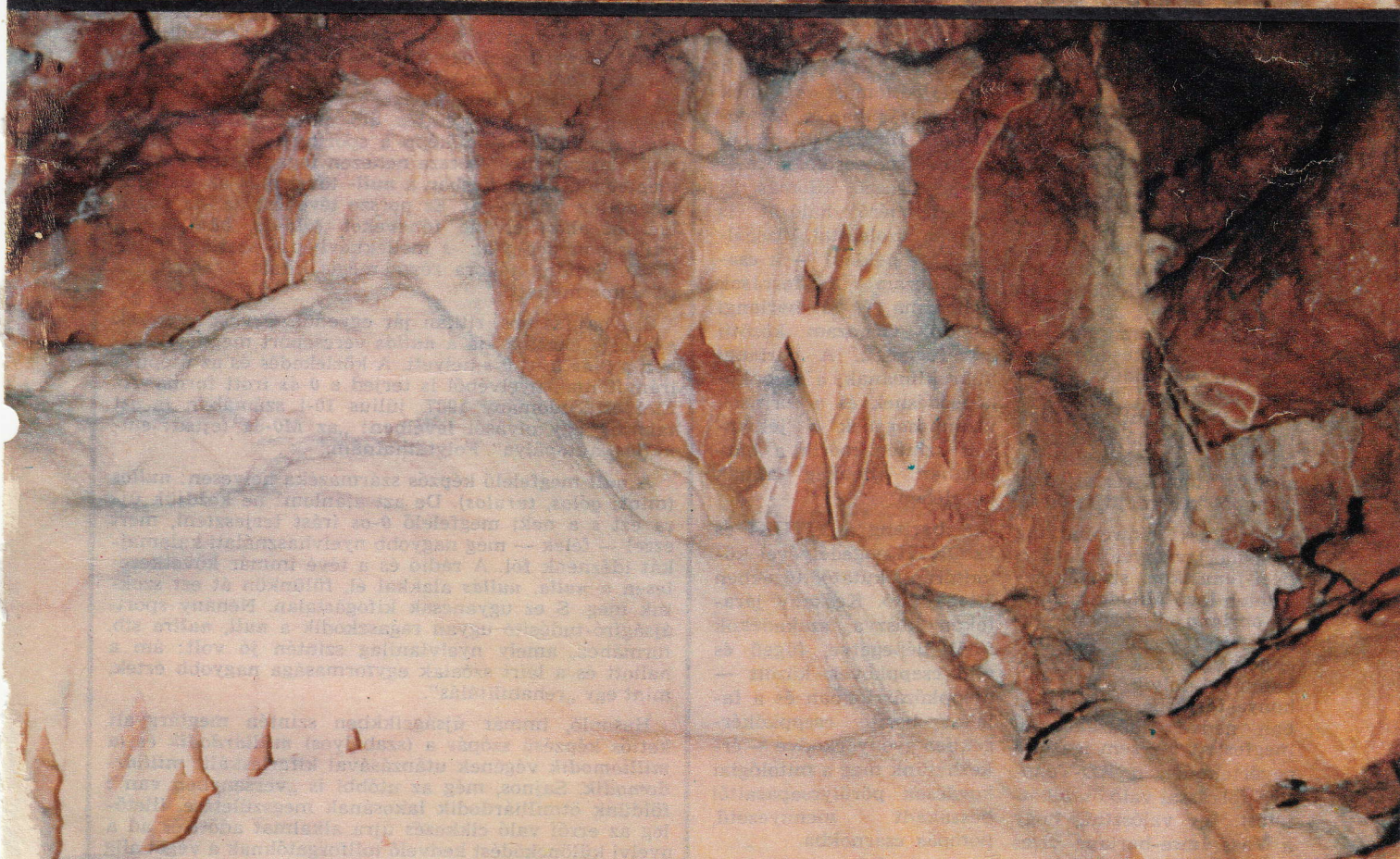
A barlang a VITUKI és az OKTH engedélyével külföldön, kutatóöltözőkben látogatható. Keskeny járatokon kúszva, szakadékok fölött lépegetve, függő és álló cseppkövek között — cseppkőzászlókban és a falakat borító cseppkőkéregben gyönyörködve — érkezhetünk meg a mitológiai kovácsok pörölycsapásaitól beszakadt mennyezetű, pompás csarnokba.

Dr. Tózsá István

Következik:

A Titánok csarnokában

A KÜKLI

OPSZOK CSARNOKA

A görög mitológia szerint a titánok, a „nagyra-törők”, a Föld és az Ég isteni gyermekei. A leg-híresebb titánok között emlegetik Kronoszt, az Idő „álnok szívű” istenét, lapetoszt, az emberiséa őst. Prométheuszt és Atlaszt, a titánok atyját, a „mély örvényű” Okeánoszt, a Világtengert, a „magasban lakozó” Hüperiont, a Nap és a Hold atyját, végül Koioszt, az Éggömböt . . .

A monda szerint az élet hajnalán a Föld urai, a titánok háborúba keveredtek saját leszármazottaikkal. Az utóbbiak azonban, Zeusz-nak a vezetésével, legyőzték és a mitológiai alvilágnak — a Hádésznek — feneket-len mélyére, a Tartaroszba vetették őket. Csak a mitológia hőseinek — Héralésznek, Odüsszeusznak vagy Orfeusznak — sikerült az alvilágba lejutniuk és onnan visszatérniük.

AZ ALVILÁG LEJÁRATA

Titánok ugyan csak a mitológiában voltak, de csarnokuk Magyarországon is van. Ennek fölkeresése sem kevés elszántságot és kitar-tást kíván. Észak-Magyar-or-szágon, Bódvaszilas köz-ségtől néhány kilométerre, a Szilasi mészkőfennsík-on nyílik ennek az „alvilág”-nak a lejárata: a Meteor-barlangba vezető víznyelő. Hatalmas sziklatömbök kö-zött, szűk nyíláson vezet a mélybe a titánokat meglá-togatni vágyó ember útja. Később a járat kissé kiszé-lesedik, s az omladékos, kő-tömbökkel teli folyosó aljáb-an kis patakként jelenik meg a járat falairól csöpö-gő víz. Majd a víz hirtelen három-négy emeletnyi mélységű, kútszerű szaka-dékban tűnik el. Oda csak hágsóval lehet leereszke-dni. Rövid vízszintes járat következik ez után, majd még két szakadék nehezíti az utat: az egyikük tíz mé-

ter mély függőleges akna. Az aknákon alászállva az-után kitarul előttünk Ma-gyarország egyik leghatal-masabb barlangterme, a Titánok csarnoka.

SZTALAGMITOK, CSEPPKŐ-OSZLOPOK

Megcsodálhatjuk a terem ezerarcú cseppkőképződmé-nyei között a hófehér álló és függő cseppköveket, a mésztufagátakkal határolt cseppkőmedencék tavait, s bennük az apró kalcitkivá-lásokat — a barlangi gyön-gyöket — és a mennyezetről görbén alácsüngő kis csepp-kövek, a *helektitek* töme-gét. Ez utóbbiak kialakulá-sát — a zúzvara képződé-séhez hasonlóan — a bar-langi levegőben lévő kal-cium-hidrogén-karbonátnak a kicsapódásával magyaráz-zák.

A csarnok közepén állnak a terem névadói: a titáni méretű *sztalagmitok**, és *cseppkőoszlopok*. Mintha az istenek ellen egykoron fellázadt titánok tornyosul-nának ott kővé válva, mé-lyen a föld alatt, az óriási terem közepén. Az omla-dékhegyek, a sziklatömbök is mintha az istenekkel vi-vott csatájukra emlékeztet-nének. S a csarnok alján az alvilág veszélyei tátonga-nak: 10—20 méter mélysé-gű, félelmetes szakadé-kok . . . A titánoknak ezt az alvilági éjszakáját csak rit-kán, évente néhány alka-

A TITÁN CSARNOK

A Meteor-bariang cseppkővilága

Lent: látogatóban
a titánoknál

(Borzsák Péter
és Prágai Albert felvételei)

lommal zavarja meg az alvilágba merészkedő, a mindig felfedezni, kutatni vágyó emberek lámpáinak fénye.

SZÁZMÉTERES TEREM

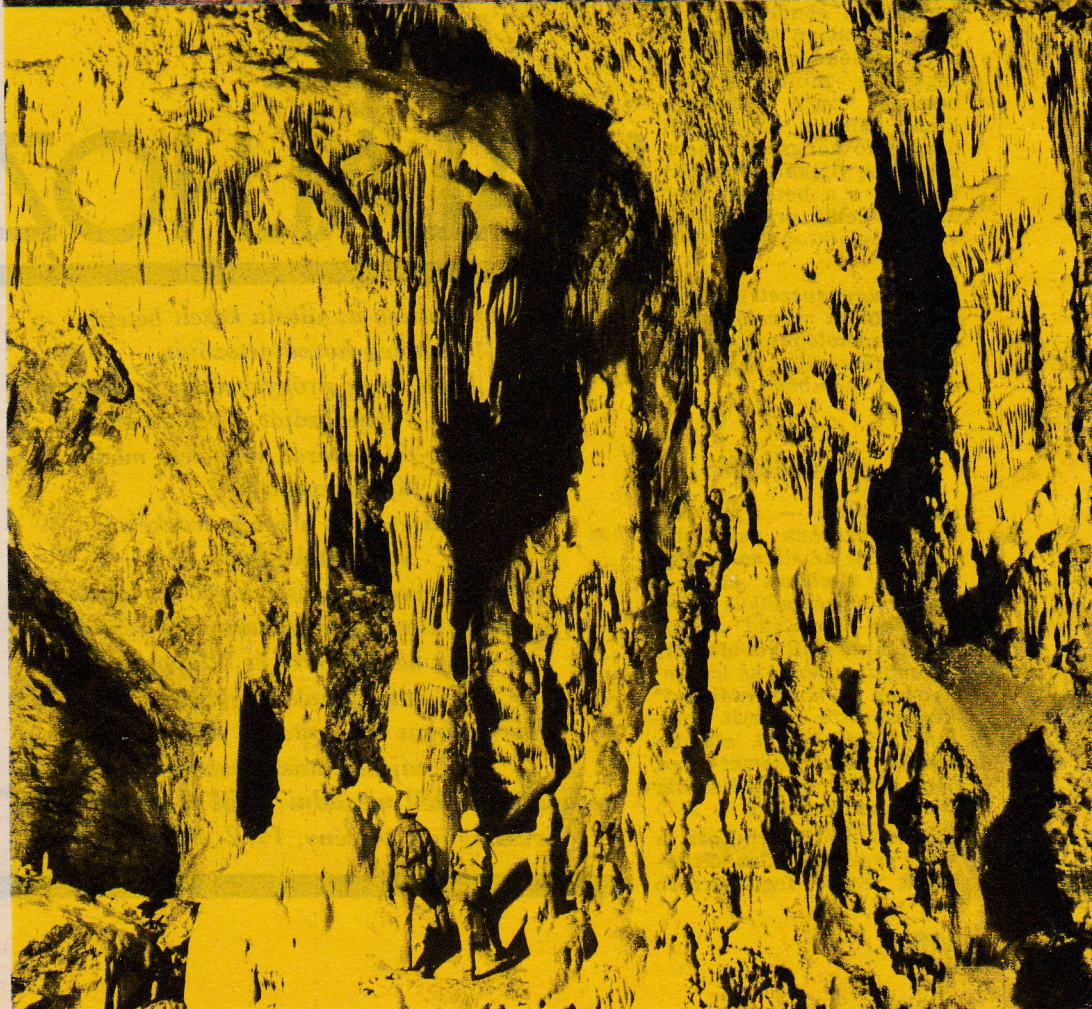
Az eddig fél kilométer hosszan és 130 méter mélyen megismert Meteor-barlangot 1961-ben tárták fel a Vörös Meteor kutatói Dénes György irányításával. Ez a barlang a bódvaszilasi Alsó-hegy triász mészköve és az alatta elhelyezkedő homokköves, agyagpalás, márgás rétegsorok határán keletkezett tektonikus törérendszer mentén alakult ki. A Titánok csarnoka — a mintegy 100 méter hosszú föld alatti terem — a víznyelőkön át betörő víz megjelenése előtt is létezett.

Az óriási csarnokból tovább vezető utat — ahol a víz a hasadékok mentén eltűnik — még nem sikerült feltárni. Feltételezik, hogy a barlang a Vecsem-forrással van összeköttetésben, így összességében mintegy 3 kilométer hosszú barlangrendszer lehet ott.

A barlang csak az Aggteleki Nemzeti Park és a Vörös Meteor Barlangkutató Csoport engedélyével és barlangászaival külön túrán, kutatóöltözékben és megfelelő felszereléssel látogatható. Fáradtságos és veszélyes mászás után érkezhetsz el a látogató a máig sem teljesen feltárt, titokzatos alvilági csarnokba.

Dr. Tózsza István

Következik: Alvilági vízezen.

OK OKA

**Az Éjszaka „sötét fátylas”
istennőjének, Nüxnek
három leghíresebb fia:
Thanatosz, a „vasszívű” Halál,
Hüpnosz, az Álom, és a zord
Kharón a holt lelkek
révész. Legalábbis így
tartja az ókori görög
mondavilág. Kharón
föld alatti folyón szállítja
át a halottak lelkeit
a Hádészba, az alvilág
birodalmába.**

— *traverzálva* — tudnak előrejutni,
miközben mélyen alattuk, a repedé-
sek között morajlik a víz.

„AGYAGKUSZODA” A SZTÜX FÖLÖTT

Egy szakaszon az alvilági szikla-
sikátort olyan magasságban kitölti a
víz, hogy ott már csak gumicsónak-
kal vagy úszva lehet továbbjutni.
Ez a komor sötétségű, fekete falak-
kal övezett folyószakasz idézi föl a
mitológiai Kharón alvilági otthonát
— a Sztüx vizét.

A barlangot 1956 februárjában si-
került feltárni Kessler Hubert irá-
nyításával. Kossuth Lajosról nevez-

ALVILÁGI VI

Mélyen a föld alatt, feneketlen
mélységű vizeken, félelmetes és ve-
szélyes helyeken, mintha „Kharón fo-
lyóján” csónakázna az, aki megláto-
gatja Jószafo határában a Kossuth-
barlangot.

A TOHONYA NYOMÁBAN

A *Tohonya-patak* völgyében, a
hegyből kifolyó *Nagy-Tohonya-for-
rás* szubtermális (11–15 Celsius-fo-
kos), télen gőzölgő vize vizinövények-
kel teli krisztálytisza kis tóban gyű-
lik össze. A százarcú víz, amely a
szelíd, tavirózsás, festői tavacskában
a napfényben játszik, bent a hegy
gyomrában félelmetesen dübörög a
keskeny, mély szakadékok alján. De
ugyanaz a patak néhány méterrel tá-
volabb már ismét tükörsima, cse-
des, mozdulatlan víztükörként húzó-
dik meg a magas, sötétségbe vesző
sziklafalak között — akár a monda-
beli Sztüx, az alvilág folyója...

A jószafoi Tohonya-forrás kiöm-
lő vizét a föld mélyébe követve, elő-
ször hosszú, omladékos, szűk ke-
resztmetszetű járaton kell végig-
kúszniuk a barlangászoknak, ahol a
lelógó, óriási sziklatömbök alatt alig
30 centi magasságú repedéseken át
vezet az „út”. A „kuszoda”-nak ne-
vezett szakasz után bejutnak a pa-
tak föld alatti völgyébe, egy tektoni-
kusan kialakult, kanyonszerű repe-
désbe. A két fekete, mangános-vasas
kéreggel borított sziklafal összeszű-
kül. E szűk keresztmetszetéről „zab-
szem”-nek becézett folyosón a kuta-
tók csak a két fal között átfeszülve

ték el, aki természettudományos ér-
deklődése és ismeretei révén egyebek
között barlangkutatáshoz kapcsolódó
tanulmányokat is készített. Eddig
körülbelül egy kilométer hosszan is-
merték meg e barlangot. Az alsó, vi-
zes járat felett 15 méter magasság-
ban egy már vízmentes — *inaktív* —
felső folyosó is található, azt csepp-
kőképződmények díszítik.

A barlang mai alsó végpontján a
járat a víz alatt folytatódik. Az *Am-
phora Könnyűbúvár Egyesület* szif-
onkutatói 1969 óta próbálnak átjutni
ott a víz alatt a keskeny járat élet-
veszélyes szűkületein. Eddig mint-
egy 50 méter hosszúságban tárták fel
e részt. Geológiai vizsgálatok szerint
azonban a víz alatti folyosórész kö-
rülbelül 170 méter hosszú, és a leg-
nagyobb mélysége 55 méter.

A felső járat egy nehezen járha-
tó, vastag agyagréteggel kitöltött,
szűk keresztmetszetű folyosóban, az
Agyag-kuszodában folytatódik mint-
egy 100 méteren át, majd járhatat-
lanná szűkül.

Vízfestéses adatok és karszthidro-
lógiai modellezések szerint a közeli
Lófej-forrásnak egy víznyelőben el-
tűnő vize bonyolult föld alatti össze-
kötetésben áll a Nagy-Tohonya-
forrással. A két forrásnak az időjá-
rástól független vízhozam-ingadozá-
sai, áradásai és a Nagy-Tohonya
szubtermális, a környező karszvi-
zeknél *melegebb* vize arra utalnak,
hogy a Kossuth-barlang egy *hatal-*

mas, a mélykarszttal összeköttetésben álló barlangrendszerhez tartozik, annak egy kicsi, felszínközeli része.

Az alvilág egyelőre megismerhetetlen tájainak egyedüli ismerője a víz, amely a repedésrendszereken alászállva, a feneketlen, forró mélységeket megjárva, a föld alatti üregeket kitöltve, a sötét szakadékok aljáról ismét a felszínre tör. Az örök éjszaka birodalmát beutazó, a mélyben Kháron ladikját lebegtető víz a napfényre érve csobogva szalad a falu felé, hogy a titokzatos, föld alatti világot felderíteni vágyó embernek meséljen...

Dr. Tózsá István

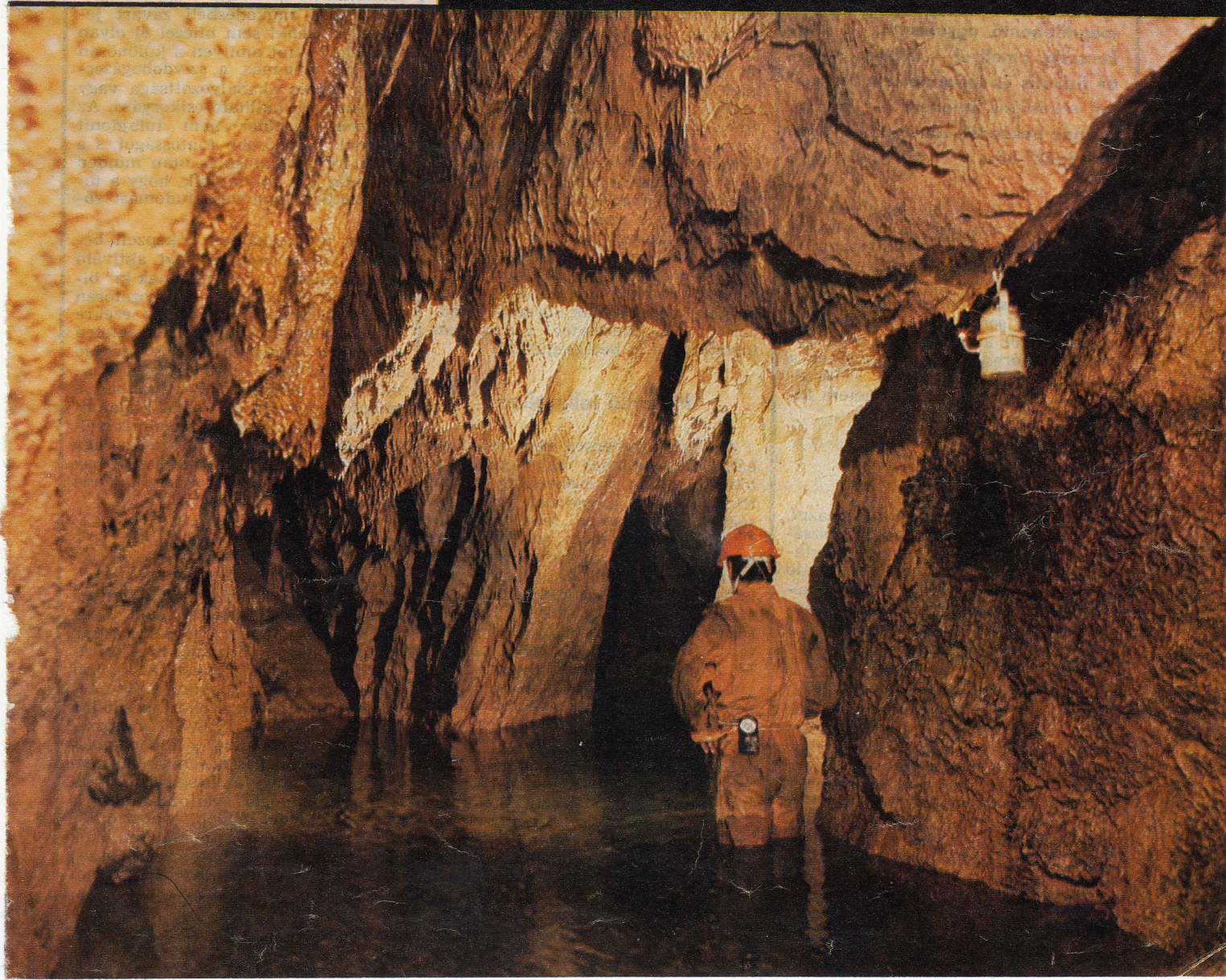
ZEKEN

A kutatók a két sziklafal között csak traverzálva juthatnak tovább

(Borszák Péter és Prágai Albert felvételei)

Ahol az alvilági folyó kezdődik

JÉGBARLANG — MAGYAR MÓDRA

Ki ne hallott volna az Európa-hírű Dobsinai-jégbarlangról? Azt viszont már kevesebben tudják, hogy Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Telkibánya határában is létezett egy „jégbarlang”.

A Tokaji-hegység szívében található, jelenleg mindössze 800 lakosú kis erdei települést évszázadokon át „aranyombos” Telkibánya néven ismerték Magyarországon. A földtörténeti harmadidőszaki (miocén kori) vulkanizmus riolit kőzetének teléreiből az Árpád-kortól aranyat, ezüstöt bányásztak, Nagy Lajos király 1344-ben városi rangra emelte a bányásztelepülést. A XVII. századi, veresvízi bányaomlás után az ércbányászat visszaesett. Tompa Mihály így örökölte meg a katasztrófához kapcsolódó mondát:

„A veres patak — szól a monda —
A gyilkoló sziklák alatt,
— Kik háromszázan voltak —,
A holtak véréből fakadt.
S míg az idő betelni nem fog,
Mely a szellemnél írva van;
Foly a patak, s eret kutatni
Jár a bányász haszontalan.

A Veresvíz észak-déli irányú völgyével szemben, a Király-hegy alatt fakad a Király-forrás, vagy más néven *Mátyás király kútja*. Ez a — feltűnően hideg víz, átlagosan 2 C-fokos hőmérsékletű — forrás Telkibányától keletre, a Pálházára vezető műút mentén található, és a *Hegyköz* felé tartó *Bózsva* patak egyik forrása. A forrás meredek, erdős hegyoldalaktól árnyékolat keskeny völgytalpon fakad, s felette található hazánk egyetlen jégbarlangja, amely a Zempléni Tájvédelmi Körzet nevével fémjelzett többnyelvű tábla információjára szerint a világon egyedülálló „ice cave” (jégbarlang), már ami az alacsony (216 m-es) tengerszint feletti magasságát illeti.

Nem természetes képződmény

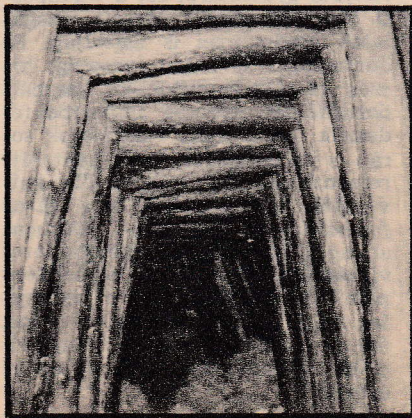
A „jégbarlang” tulajdonképpen olyan, mint egy *istoly*, vagyis vízszintes, alagútszerű üreg, amelyet a bányászat során a meddő kőzetbe vájnak, hogy megközelíthessék az érclelőkeket. A század elejének világhírű magyar földrajztudósa, Cholnoky Jenő 1934-ben, telkibányai látogatása alkalmával kereste fel a „barlangot”, és adott magyarázatot a jegesedés jelenségére. Leírása szerint, egy Tóth Bálint nevű útbiztos egyszer nyár közepén a forrás közelében megcsúszott és elesett. Meglepetéssel tapasztalta, hogy az avar alatt a kővek jégkéreggel vannak borítva. Megállapította, hogy a Király-hegy északi lejtőjén a talaj néhány deciméteres mélységben meg van fagyva. A forrás felett, a hegyoldalban egy 6 méter hosszú, embermagasságú, keskeny alagutat (istolyt) vágott, melyet fával dűcolt ki.

Amikor Cholnoky professzor 1934. július 6-án, a kánikula közepén ott járt, meglepetéssel látta, hogy az istoly dűcai jégkéreggel vannak borítva, a mennyezetéről méteres jégcsapok lógnak le, s az üreg oldalait és alját vastag jég fedi. Mandzúriai megfigyelései analógiáján a jelenségre a következő magyarázatot szolgáltatotta: „... az egész hegyoldal nagy bányahányó, ún. *gorc*, vagyis ide dobálták ki a hajdani aranybányák értéktelen törmelékét. A jeges lejtő felett csakugyan régi tárnák és aknák beomlott nyílásai látszanak. A helybeliek magyarázata szerint ezeket a bányákat az Árpád-házi királyok idején művelték, tehát most 5-600 évesek. Azóta elhagyatottan tátognak észak-északkelet felé, éppen szemben a hóviharak irányával. A völgy északi oldalán a meredek lejtő mögött olyan, nagy kiterjedésű vulkanikus fennsík van, amelyik lankásan lejt dél felé, tehát az északi

hóviharak temérdek havat hordtak innen a völgybe, s betemették hóval az elhagyott bányanyílásokat. 5-600 év óta gyülik fel bennük a hó, s át-hűtötték maguk körül a talajt, annyira, hogy a felszín alatt 50 cm mélyen, az egész gorbán megfagyott a talaj. A jégtalaj felett az erdő ritkás, de azért a fák jól beárnyékolják, talán ez is hozzájárul, hogy nyáron az olvadás nem tud 40-50 cm-nél mélyebben behatolni. Mindenesetre érdemes a dolgot alaposabban tanulmányozni, s esetleg nagyobb istolylyal vagy tárnával „jégbarlangot” feltárni, mert igen ritka dolog, s nagyon érdemes arra, hogy világhírt szerezzünk neki.”

Ma a „jégbarlang” és környéke természetvédelmi terület, a *Zempléni Tájvédelmi Körzet* szigorúan védett része. Az idezőjel arra utal, hogy a „jégbarlang” amolyan mai magyar jégbarlang — *jég nélkül*. 1968-ban az *Allami Erdőgazdaság* az üreget — amely akkor még igazi jeges barlang volt, méteres jégcsapokkal a nyár közepén — az alapterület megnövelése és a jegesedés fokozásának reményében *kibővítette*; 23 m hosszú főágat és 6,5 m hosszú, jobb oldali mellékágat létrehozva. Akkoriban ugyanis vadhúst tároltak benne. Sajnos a jég, a szándék ellenére, elolvadt. Ez részben azzal magyarázható, hogy az üreg padlószintje magasabb a bejárat szintjénél, így a klasszikus jégbarlangokkal ellentétben — ahol a nehezebb fajsúlyú hidegebb levegőt nyáron a könnyebb meleg levegő nem tudja kiszorítani — a hidegebb levegő a kinti melegebbkor egyszerűen „kicsurog” a barlangból. A jég eltűnésének az oka másrészt — *Kovács Zoltán* helyi tanácselnök feltevése szerint — az, hogy a fagy nem hatol be nagy mélységben a kőzetbe, ahogy azt Cholnoky professzor gondolta, amikor az istoly bővítését javasolta.

A „jégbarlang” belseje ma
(A szerző felvétele)

A bejáratnál a leghidegebb

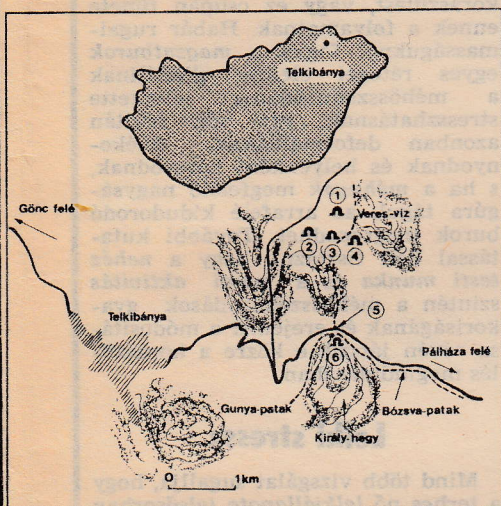
A tanácselnök 15 évre visszamenően, egészen a közelmúltig számos esetet tart nyilván, amikor nyáridőben a Telkibánya környéki hegyekben zúzmarás, deres, jeges kőveket találtak, mindig közvetlenül a vékony váztaajtó alatt. A Király-hegy északi lejtőjét valószínű-

nüleg a szemközti Kánya-hegy egykori „veresvízi” táróiból kiszórt — mesterségesen felaprózott — ríolit-tufa törmeléke fedi. Vagyis: nem az egykori bányatárók beomlott bejáratú vájaita töltötte ki a hó és a jég, nagy mélységben áthűtve a kőzetet, hanem csak a stabilizálódott törmelékletű apró kődarabjai közötti repedéseket; így a kőzetnek csak a legfelső egy-két métere hűlt át. Valószínűsíti ezt a növények gyökérzetén mindenütt kivált fehér mészkéreg. Ez a víz tartós jelenlétére utal, s meredek, északi lejtőről lévén szó, ahonnan a víz gyorsan lefolyik — a jelenség valóban a hó és a jég tartós jelenlétét jelzi. A „jégbarlang” mai, 23 m hosszú járatának a végén már a kőzet saját, valamivel magasabb hőmérséklete érvényesül. 1989 augusztus 25-én például a bejárat közelében csak 10 C-fokot, a járat

Régi bányák Telkibánya környékén.

- 1: Mária-bánya;
- 2: Teréz-bánya;
- 3: Csengő-bánya;
- 4: Veres-vízibánya;
- 5: Mátyás király kútja;
- és 6: Jeges barlang

végén már 15 C-fokot mutatott a hőmérő, miközben Telkibányán 28 C-fokos nyári meleg volt. A barlang mellett fakadó Mátyás király kútjának a vize ugyanekkor mindössze 4 C-fok volt. Mindez azt a feltevést látszik igazolni, hogy a telkibányai, egykori jégbarlang az antropogén behatás révén a kőzet legfelső rétegében, közvetlenül a vékony vázta-laj alatti meddő kőzusalékban kialakult és évszázadok óta — még ma is! — jelenlévő permanens talajfagy jelenségét testesítette meg. A mélyebb kőzetrétegbe való behatolással a vágatot a kőzet mélyebb, már nem fagyott, melegebb rétegébe hajtották. A padlósínt magassága mellett ez a tényező is hozzájárult a jég elvesztéséhez.

Az állami környezetgazdálkodás múltja

Telkibányán a „világhírű” látványosságot ma már csak a szép tábla többnyelvű felirata képviseli a Mátyás király kútjánál. A középkori bányászat talajközeli kőzettörmelékének fagyos lehellete azonban még ma is érződik, hiszen az egykori jégbarlang vájatóból kiáramló levegő nyári kánikulában közel 20 fokkal hidegebb a kintinél, s a Mátyás király kútja, a kőzet legfelsőbb rétegeiben áthűlt vizével méltán pályázhat a *Magyarország leghidegebb forrása* címére.

Az utóbbi néhány évtizedben jóvátehetetlen károsodás érte az Ecse-di-láp megmaradt részét, az Esztramos-hegyet, a keleméri tőzegmoha-

lápot, a bükkí őserdőt, a Szársomlyói-hegyet, a Kis-Balaton mocsárvilágát, a Tapolcai-tavasbarlangot, hogy csak néhányat említsünk. Az állami kezelés a múltban már hírnévre szert tett természeti értékeinket, illetőleg szépségeinket — hirtetett elvei ellenére sem — kímélte; lásd Hévízi-tó, Dunakanyar. Ha az ország természeti értékeivel való érdektelen, közönyös, ágazati szemléletű, átgondolatlan állami gazdálkodás — legalább a védett területeken! — felelős természetvédelemnek engedné át hatósági jogkörét, talán megvalósulhatna Cholnoky professzor gondolata, és a jégbarlanghoz hasonló természeti kincseink elpusztulás helyett hírnévre tennének szert!

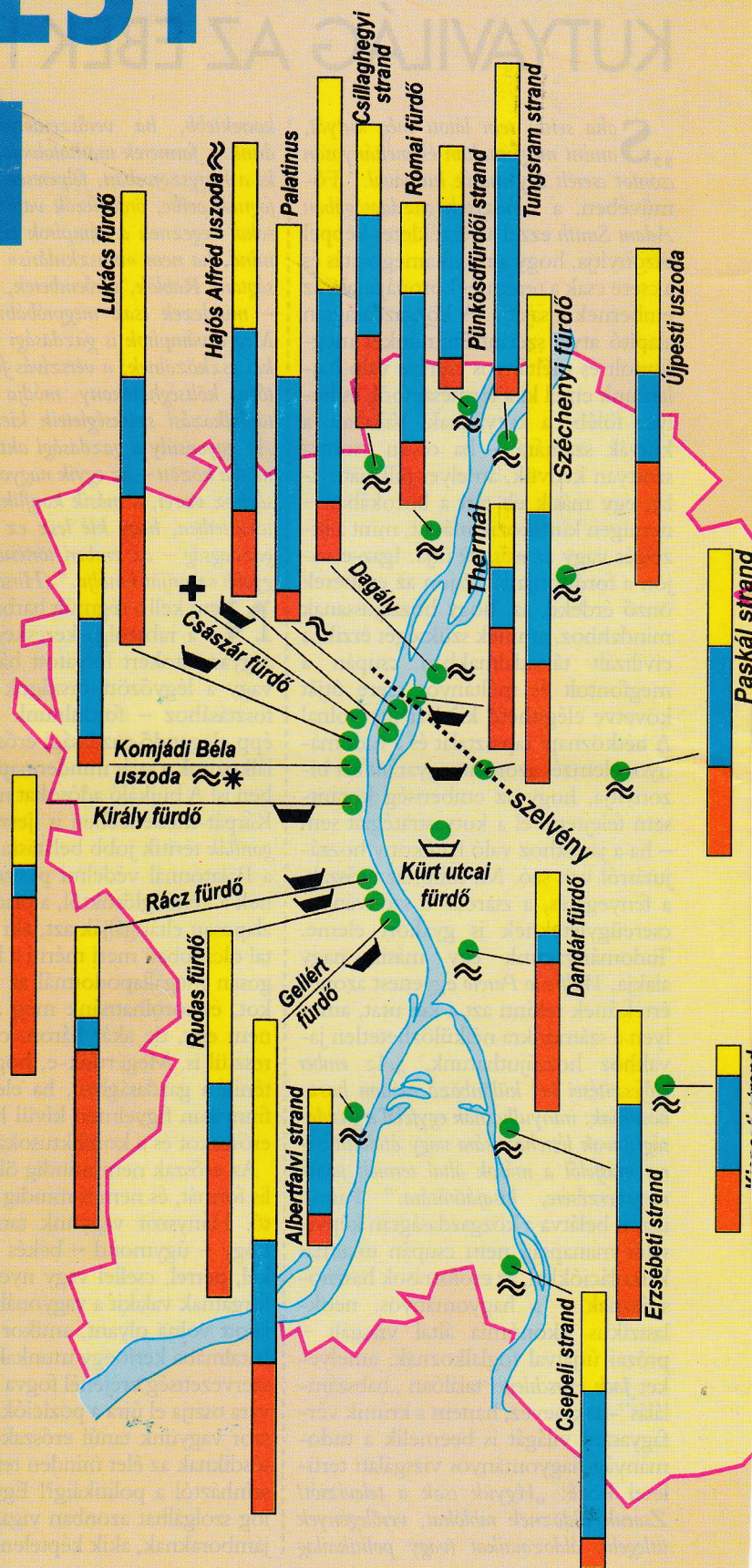
Dr. Tózsá István

BUDAPEST FÜRDŐI

A Duna budai partján feltörő gyógyvizek már a római kor óta fürdőket táplálnak egy szerkezeti (tektonikai) törésvonal mentén. Az ásványban gazdag és meleg vizeket tároló kőzetek Budán még a felszínen vannak. A földkéreg elmozdulása miatt a Margitsziget alatt már mintegy 300 méter mélységben, a Városliget alatt pedig 1000 méter körüli mélységben fekszenek és csak mélyfúrású kutakkal hozhatók a felszínre. A budapesti fürdők és strandok vize szinte mind nagyon gazdag kalciumban, magnéziumban és hidrogén-karbonátban. Vízhőmérsékletük 15–60 Celsius-fok között van. A mélységi vízü fővárosi forrásokat megkülönböztethetjük egymástól aszerint is, hogy hőmérsékletük 35 Celsius-foknál melegebb, azaz hévizek, vagy 26–35 Celsius-fok közötti a hőmérsékletük, ez utóbbiak

JELKULCS	
vendégforgalom ezer fő	800 400 300 200 100 50
összes vízfelület m ²	4000 3000 2000 1000 500 100
zsúfoltság fő/m ²	1000 500 200 100 50

	nyilvános gyógyfürdő
	nyilvános strand, ill. uszoda
	csak tisztasági kádfürdő
	eredeti középkori török fürdő
	csak kórházi beutaltak részére
	korlátozott látogathatóság a sportedzések miatt

A BUDAPESTI GYÓGYFÜRDŐK VIZÉBEN OLDOTT KATIONOK ÉS ANIONOK MENNYISÉGE THAN-FÉLE EGYENÉRTÉK-SZÁZALÉKBAN* KIFEJEZVE					JAVALLATOK
CSÁSZÁR FÜRDŐ (ORFI)	Na ⁺	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	+	ízületi gyulladások, légúti hurutok, fogíny-megbetegedések
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	-	
GELLÉRT FÜRDŐ	Na ⁺	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	+	ízületi gyulladások, légúti hurutok, keringési zavarok, nőgyógyászati panaszok
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	-	
KIRÁLY FÜRDŐ	K ⁺	Na ⁺	Mg ⁺⁺	-	ízületi gyulladások, emésztőszervi panaszok
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	-	
LUKÁCS FÜRDŐ	Na ⁺	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	-	ízületi gyulladások, emésztőszervi panaszok
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	-	
RÁCZ FÜRDŐ	Na ⁺	Sr ⁺⁺	Mg ⁺⁺	+	ízületi gyulladások
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	-	
RUDAS FÜRDŐ	Na ⁺	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	+	ízületi gyulladások, emésztőszervi panaszok, fogíny-megbetegedések
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	-	
SZÉCHENYI FÜRDŐ	Na ⁺	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	+	ízületi gyulladások, emésztőszervi panaszok, nőgyógyászati panaszok
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	-	
THERMAL MARGITSZIGET	Na ⁺	Mg ⁺⁺	Ca ⁺	+	ízületi gyulladások, nőgyógyászati panaszok
	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	F ⁻	

A kis mennyiségben előforduló ionok:

+ : K⁺, Li⁺, Sr⁺⁺, Ba⁺⁺, Fe⁺⁺, Mn⁺⁺, NH₄⁺

- : Br⁻, BO₂⁻, J⁻, F⁻, PO₄³⁻, S²⁻

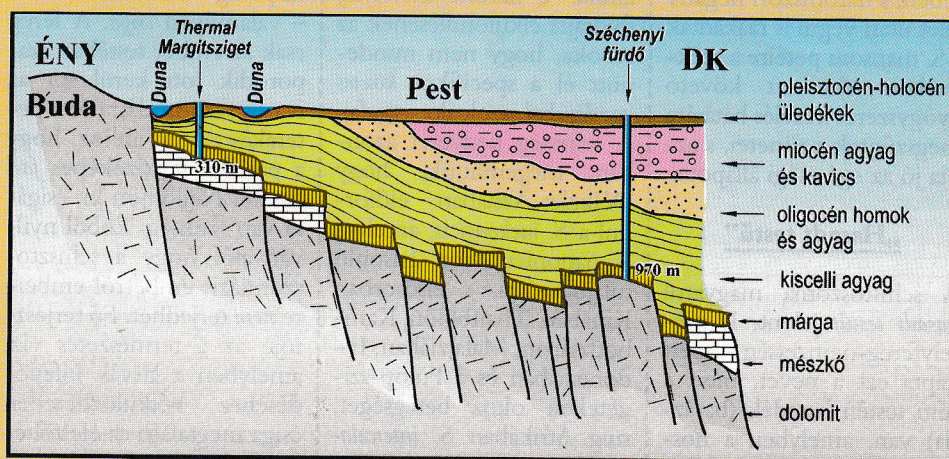
(FORRÁS: FŐVÁROSI FÜRDŐIGAZGATÓSÁG)

a termálvizek. Mindkét csoportba tartozó „ásványvízféleség” elsősorban az ízületi bántalmak kezelésére alkalmas.

A Budapest gyógyfürdőit számba vevő (balneológiai) térképünkön huszonöt nyilvános fürdőnek, strandnak és uszodának az adatai szerepelnek. A legnagyobb forgalma a Széchenyi gyógyfürdő és uszodának van: több mint 1,1 millió vendég évente. A második helyen a Dagály áll, nyomában a Gellért fürdővel, mintegy 880-870 ezer vendéggel évente. A legkevesebb látogató a rákoscsabai és az albertfalvai strandfürdőket keresi föl (évente csak mintegy 20 ezer fő). A legnagyobb összes víz-

felülete – sorrendben – a Palatinus, a Dagály és a cinkotai strandfürdőnek van. A fürdőhelyeknek egy négyzetméterére jutó éves vendégszámmal kifejezett zsúfoltság a Király és a Rác gyógyfürdőkben a legnagyobb: évi 1300, illetőleg 1000 fürdővendéggel négyzetméterenként. A zsúfoltság legkisebb a cinkotai strandon, mindössze 9 fő négyzetméterenként, Rákoscsabán 14, Albertfalván 34, Lőrincen 37 és a Tungsram strandon 39 fő négyzetméterenként. A leghíresebb budapesti gyógyfürdők vizében oldott kationok és anionok arányát külön táblázat tünteti fel a vizek orvosi javallataival együtt.

DR. TÓZSA ISTVÁN

BUDAPEST
VÁZLATOS FÖLDTANI
SZELVÉNYE
VENDL A. NYOMÁN